

کودکان در خاورمیانهٔ مسلمان

Elizabeth Warnock Fernea, ed.,
Children in the Muslim Middle East,
University of Texas Press, 1995,
447 pages.

دکتر ناصر فرهادی

عضو هیات علمی دانشکدهٔ امور اقتصادی

کودکان از آسیب پذیرترین لایه های جامعه می باشند؛ جمعیت انبوهی که در معرض ناکامیها و ستمهای بی شمار قرار می گیرند، اما کمترین پشتیبانی قانونی از آنها صورت می پذیرد. به بیان آماری ضروری است به محرومیت ۱۰۰ میلیون کودک از رفتن به مدرسه اشاره کرد؛ زیرا از هر سه کودک در جهان یک نفر به مدرسه می رود و بی سوادی آنان را برای تمام عمر محکوم به فقر، بیکاری و مهاجرت های بسیار می کند.

از سوی دیگر سوء تغذیه سبب می شود تا ۲۲۶ میلیون کودک در جهان دچار کوتاهی قد و ۱۸۳ میلیون به کم وزنی، کم هوشی و غیره دچار شوند. حال اگر بر این

تعداد، آمار قاچاق کسودکان، سوء استفاده های جنسی و کودک آزاری را نیز بیفزاییم، واقعیتها روشنتر خواهد شد.

جالب اینکه در کشور ما هم کودکان با مشکلات بزرگی مواجه هستند که سوء تغذیه بزرگترین آنهاست. به گفتهٔ دبیر نهضت جهانی برای کودکان و نوجوانان ایران، هم اکنون ۹۰۰ هزار کودک ایرانی زیر ۶ سال از کم وزنی و کوتاهی قد ناشی از سوء تغذیه رنج می برند. در زمینهٔ استفاده از مراکز پیش دبستانی تنها ۵۷۰ هزار نفر از حدود ۱۰ میلیون کودک زیر ۶ سال قادر به استفاده از این مراکز هستند و هنوز ۹ میلیون بی سواد در کشور وجود دارد. در کنار همهٔ اینها باز هم کودکان قربانیان خاموش اعتیاد هستند.^(۱)

کتاب کودکان در خاورمیانه مسلمان از یک پیش گفتار و شش بخش تشکیل شده است. بخش نخست با مقدمه ای از ویراستار کتاب، الیزابت فرنی، با عنوان دوران خردسالی در خاورمیانه اسلامی، آغاز و با دو فصل کودکان در کشورهای خلیج فارس و کودکان در حقوق اسلامی ادامه می یابد.

۱. روزنامهٔ جام جم، یکشنبه ۳۱ تیر ۱۳۸۰، سال دوم، ش ۳۴۹، ص ۱۱.

بخش دوم شامل افزایش سازگاری در جامعه اسلامی، برداشت تاریخی، کودکان عمان، لایایی در کشور کویت، دگرگونی در الگوهای نوین یادگیری در روستاهای مصر، دگرگونی در تصورات جنسی (اختلاف جنسی) و روابط زوجین یا دختر و پسر در مراکش، سرودهای نوجوانان، لایایی‌ها در سودان، به پسر محمد میوه‌هایم را تقدیم می‌کنم، مجموعه خواندنیهای مذهبی، به کودکان عشق به پیام خدا را آموزش دهید، یتیمان در مصر، جوامع خانوادگی و سازش یا تضاد می‌باشد.

بخش سوم به بهداشت کودکان، نگهداری از کودکان در خانواده‌های کم‌درآمد قاهره، معلولیت زنان جوان، زندگی و سلامت کودکان اردن، اخلاق کودکان، دگرگونی گفتمان در دوران خردسالی در ترکیه، و زاری زنان برای بچه‌هایی که می‌میرند، اختصاص دارد.

بخش چهارم، دارای فصول بچه‌ها و کار، کودکان به عنوان سرمایه‌گذاری اقتصادی، مشارکت کودکان برای امنیت اجتماعی و خانواده در مصر، کودکان در مصر، صعود از نردبان، و خردسالی دختران در شهرهای ترکیه می‌باشد.

بخش پنجم، شامل تعلیم و تربیت کودکان، آموزش ابتدایی در کویت، انقلاب برای کودکان در عربستان سعودی، تعلیم و تربیت در انتفاضه، خردسالی و تعلیم و تربیت در یمن شمالی، نقش زنان در متون درسی ایران، و تغییر مفاهیم هویت ایرانی در متون دوره ابتدایی می‌باشد.

بخش ششم، کودکان، سیاستها و جنگ، حقوق کودکان در قوانین اسلامی، بچه‌های آتش، مشارکت کودکان در جنگ، گرایش دختران جوان به انقلاب اسلامی و شعر و سرود را شامل می‌شود.

بخش هفتم کتاب کودکان و بازی، کودکان و هنر، بازیها و آهنگهای کودکان در مصر، الگوهای توسعه و موسیقی در میان کودکان افغانستان، آواره‌ها و بازیهای کودکان در مصر، الگوهای توسعه موسیقی در میان کودکان افغانستان،... و نتیجه‌گیری را در بر می‌گیرد.

در مقدمه آمده است که خاورمیانه در نیم سده گذشته با دگرگونیهای اقتصادی، سیاسی و اجتماعی گسترده‌ای روبه‌رو

شده است. با اینکه در کتابها، فیلم ها و گزارشهای رسانه ای غرب از خاورمیانه مطالب گسترده ای آمده است، در مورد خردسالان کمتر سخنی گفته شده است.

کتاب شامل ۴۱ گفتار است که خردسالان را در ابعاد گوناگون بررسی می کند. گفتارهای دانشورانه ای در علوم اجتماعی، تاریخ، ادبیات، شعر، سخنرانی، مصاحبه، داستانهای کوتاه، گفتمانهای فرهنگی، و

لالایی ها، از کویت، مراکش، مصر، ترکیه، اردن، عربستان سعودی، یمن، ایران، افغانستان، تونس، سودان و سرزمینهای اشغالی آمده است.

اشغالی آمده است. در فصل نخست، که «کودکی در خاورمیانه مسلمان» نام دارد، ویرایشگر کتاب مختصری از تاریخ تطبیقی خاورمیانه را ذکر می کند و سپس نقش فرزند در خانواده بخصوص در کشورهای کشاورزی را به بحث می گذارد. در این فصل از طلاق، حقوق اسلام در مورد زن، حمایت زن در خانواده، فرهنگ احترام به میهمان، مطالعه در مدارس قرآنی، و اجتماعی شدن مذاهب در خانواده یاد می کند. در این فصل کتاب،

یورش ناپلئون در سال ۱۷۹۸ آغاز جریان تحولات و انقلاب الجزایر در سال ۱۹۶۲، پایان یک دوره فرهنگی دانسته شده است.

در فصل دوم، با عنوان فرشتگانی که به خانه باز می گردند، به فصول گوناگونی تقسیم شده است. نویسنده ابتدا به دستگیری از یتیمان سپس به عصیبت و نسب و عشیره اشاره می کند. چگونگی خانواده، نقش زن، نقش پسر، ازدواج، نقش برتر مرد، تعلیم و تربیت در خانواده های تحصیل کرده به ویژه نقش زنان تحصیل کرده در اردن ادامه همین بخش است. در فصل دیگر، به اشعار و لالایی های مادران برای خواباندن کودکان کویتی اشاره شده است. جودی برینک

فصل بعدی با عنوان کودکان در اسلام با سوره شوری قرآن آغاز می شود و سپس به مسئله اهمیت و نگرانی اسلام در مورد کودکان اشاره می گردد.

بخش دوم، با عنوان فرشتگانی که به خانه باز می گردند، به فصول گوناگونی تقسیم شده است. نویسنده ابتدا به دستگیری از یتیمان سپس به عصیبت و نسب و عشیره اشاره می کند. چگونگی خانواده، نقش زن، نقش پسر، ازدواج، نقش برتر مرد، تعلیم و تربیت در خانواده های تحصیل کرده به ویژه نقش زنان تحصیل کرده در اردن ادامه همین بخش است. در فصل دیگر، به اشعار و لالایی های مادران برای خواباندن کودکان کویتی اشاره شده است. جودی برینک

فصل دوم، با عنوان فرشتگانی که به خانه باز می گردند، به فصول گوناگونی تقسیم شده است. نویسنده ابتدا به دستگیری از یتیمان سپس به عصیبت و نسب و عشیره اشاره می کند. چگونگی خانواده، نقش زن، نقش پسر، ازدواج، نقش برتر مرد، تعلیم و تربیت در خانواده های تحصیل کرده به ویژه نقش زنان تحصیل کرده در اردن ادامه همین بخش است. در فصل دیگر، به اشعار و لالایی های مادران برای خواباندن کودکان کویتی اشاره شده است. جودی برینک

فصل دوم، با عنوان فرشتگانی که به خانه باز می گردند، به فصول گوناگونی تقسیم شده است. نویسنده ابتدا به دستگیری از یتیمان سپس به عصیبت و نسب و عشیره اشاره می کند. چگونگی خانواده، نقش زن، نقش پسر، ازدواج، نقش برتر مرد، تعلیم و تربیت در خانواده های تحصیل کرده به ویژه نقش زنان تحصیل کرده در اردن ادامه همین بخش است. در فصل دیگر، به اشعار و لالایی های مادران برای خواباندن کودکان کویتی اشاره شده است. جودی برینک

فصل دوم، با عنوان فرشتگانی که به خانه باز می گردند، به فصول گوناگونی تقسیم شده است. نویسنده ابتدا به دستگیری از یتیمان سپس به عصیبت و نسب و عشیره اشاره می کند. چگونگی خانواده، نقش زن، نقش پسر، ازدواج، نقش برتر مرد، تعلیم و تربیت در خانواده های تحصیل کرده به ویژه نقش زنان تحصیل کرده در اردن ادامه همین بخش است. در فصل دیگر، به اشعار و لالایی های مادران برای خواباندن کودکان کویتی اشاره شده است. جودی برینک

فصل دوم، با عنوان فرشتگانی که به خانه باز می گردند، به فصول گوناگونی تقسیم شده است. نویسنده ابتدا به دستگیری از یتیمان سپس به عصیبت و نسب و عشیره اشاره می کند. چگونگی خانواده، نقش زن، نقش پسر، ازدواج، نقش برتر مرد، تعلیم و تربیت در خانواده های تحصیل کرده به ویژه نقش زنان تحصیل کرده در اردن ادامه همین بخش است. در فصل دیگر، به اشعار و لالایی های مادران برای خواباندن کودکان کویتی اشاره شده است. جودی برینک

دگرگونیهای الگوهای پرورش کودکان را در یک روستای مصر بررسی کرده و پژوهشی میدانی در غزه و مصر درباره کنترل جمعیت، سن ازدواج، میزان تغذیه یا شیردهی داشته است.

در گفتار بعدی درباره پندارهای جنسیتی و مناسبات زن و مرد در مراکش گفتگو می شود. در اینجا نیز یک پژوهش میدانی در روستا و شهر انجام شده است. براساس این پژوهش، ۶۴ درصد زنان و ۵۴ درصد مردان گفته اند که مایلند همسر آینده شان را خود تعیین کنند و این امر گزینش خانواده (پدر و مادر) نباشد.

گفتاری دیگر با نام مجموعه های مذهبی من، مجموعه نوشتاری است که برای کودکان ۶-۹ ساله برای کمک به خداشناسی تهیه شده است. در بخش بعدی، «به کودکان عشق به پیام به خداوند را بیاموزید»، به جهاد، مجاهد، خدا، پیامبر و سایر مفاهیم اشاره شده است.

مقاله یتیمان در مصر، تضادها یا تأثیرها در یک جامعه علاقه مند به خانواده، بخش بندی نوع یتیم بودن، از نظر پدر یا مادر، بیماریهای ذهنی، فوت و فقر آنها را

تحلیل می کند و نگهداری آنان توسط مادر بزرگ، پدر، مادر، عمه، خاله، خواهر و برادر مورد بررسی و نمونه گیری کمی قرار می گیرد.

فصل سوم توسط هما هودفرد تنظیم شده است. این گفتار پژوهشی از سال ۱۹۸۳ تا ۱۹۸۶ در راستای بررسی شرایط کودکان مناطق مصر و غزه را در بر می گیرد. بیماریها، خطرات نادانی جامعه در مصون نگه داشتن کودکان، اخلاق کودکان، گرایش متفاوت به سوی بچه های دختر و پسر، عوامل اساسی تأثیر گذار بر اهمیت کودک، مشاهدات و نتایج از نکات اساسی این گفتار است.

بخش بعدی را مؤسسه برنامه ریزی زنان درباره سمینار بررسی زن در ۱۴ و ۱۵ اکتبر ۱۹۷۹ تهیه کرده است.

استفان جنسن، زندگی و بهداشت را در بچه های اردن با استفاده از زمینه های ژئوپولیتیک و جمعیت شناسی تحلیل می نماید. میزان مرگ و میر کودکان و تغییر گفتمان در دوران کودکی در ترکیه توسط آکیل گورسوی تهیه شده است که با مقدمه ای از حقوق کودکان و مطرح شدن این

حقوق در سازمان ملل آغاز می شود و با آرایه جدولی، نرخ مرگ و میر را در ژاپن ۵ در هزار، افغانستان ۱۷۳ در هزار، ایران ۶۵ در هزار، عربستان سعودی ۷۲ در هزار و ترکیه ۷۸ در هزار در سال ۱۹۷۸ ذکر می نماید. نویسنده سپس با بهره گیری از شاخصهایی مانند تحصیلات پدر و مادر، اقتصاد، و غیره به موارد مختلفی اشاره می کند.

فصل بعدی گریه و زاری مادرانی است که فرزند خود را از دست داده اند. این گفتار در واقع مویه هایی است که به نظم درآمده است. بخش پنجم کتاب به کودک و کار اختصاص یافته و از فصولی مانند کودک در نقش سرمایه گذاری، مشارکت کودکان، امنیت اجتماعی، خانواده، خانواده در مصر، کودکان کارگر در مصر، و مطالعات موردی تشکیل شده است.

فصل بعدی، «پله های نردبان»، زندگی خدمتکارانی است که به صورت رمان نگاشته شده است و در آن به زندگی واقعی کودکان خدمتکار پرداخته است. جنی ب. وایت داستان دوشیزگان ازدواج نکرده و سنگ زیر آسیاب را نقل می کند.

بخش پنجم کتاب، تعلیم و تربیت

کودکان، روایت هایی از قرآن در ارتباط با آموزش و پرورش، و مدراس در مصر را به صورت مقدمه مطرح می نماید. فصل بعدی آموزش ابتدایی را در کویت بررسی می کند.

جرین برد با فصلی تحت عنوان «انقلاب برای کودکان در عربستان سعودی» به تحولات آموزش و پرورش در سطوح مختلف اشاراتی دارد. در فصل بعدی هرشر نظام تعلیم و تربیت را در سایه شرایط انتفاضه تحلیل می کند. در این فصل واکنش اسرائیلی ها نیز مورد بررسی قرار می گیرد.

فصل بعدی تعلیم و تربیت و دوران کودکی، آموزش و پرورش رسمی، مذهبی و غیر رسمی را در یمن شمالی به پژوهش می کشاند. عادل فردوس موضوع جنسیت را در متون درسی فارسی ایران در دوران ابتدایی بررسی کرده، انقلاب فرهنگی و نقش آن در جمهوری اسلامی و پاک سازی آموزگاران را به صورت توصیفی مرور می کند. در این فصل با بهره گیری از روش بررسی کمی، مفاهیم، نقش مادری و دختران کوچک، زنان، مادر بزرگها، زنان کارمند و پدران، پسران کوچک، همسران، پدر بزرگها، و مردان کارمند را به صورت

درصدی از کتابهای متون درسی بیرون کشیده است که آمار آن بدین قرار است:

نقش مادر ۷۲٫۹ درصد	زنان شاغل ۱٫۳ درصد
دختران کوچک ۱۲ درصد	پدرها ۱۲٫۹ درصد
زنان ۹٫۳ درصد	پسران کوچک ۵ درصد
مادر بزرگها ۴٫۴ درصد	همسران ۲٫۲ درصد
پدر بزرگها ۲٫۲ درصد	
مردان شاغل ۷۷٫۶ درصد	

فصل دیگری از کتاب به تغییر

مفاهیمی چون هویت در متون درسی ابتدایی اختصاص دارد که از سوی پیروز شعار غفاری تنظیم شده است. او با مقایسه نظام آموزش و کتابهای دوران پهلوی و جمهوری اسلامی به نتایجی می‌رسد. بر اساس بررسی کمی او نقش مذهب در متون دوره پهلوی ۴ درصد و در جمهوری اسلامی به ۱۷ درصد رسیده است. بحث درباره تاریخ پیش از اسلام در کتب دوران پهلوی ۱۱ درصد و در حال حاضر ۱ درصد می‌باشد.

از نظر متون درسی نیز کتابهای فارسی در دوران پهلوی ۸۲ درصد و در

جمهوری اسلامی منابع عربی ۷۷ درصد بوده است. منابع غربی در دوره پهلوی ۱۱ درصد و در جمهوری اسلامی ۵ درصد بوده است.

بخش ششم، با نام جنگ، سیاست و کودکان به مباحثی اساسی اختصاص دارد که هم از ابعاد عاطفی و هم حقوقی و غیره مورد بررسی قرار گرفته است. «کودکان در آتش» مجموعه‌ای از اشعار می‌باشد و مشارکت دختران در جنگ مطالعه موردی نقش دختران در جنگ است که توسط «کاری کرامه» نوشته شده است. فصل بعدی توسط فرهاد خسروخواهر طراحی شده است که مصاحبه با دوشیزگان جوان و برادرانشان در پیوند با انقلاب اسلامی، شعارهای انقلاب، میزان اعتقاد پذیری جوانان، مفهوم آزادی و بخصوص آزادی زنان می‌باشد.

بازیها و سرودهای جوانان، اشعار و سرودهای پیشاهنگان عضو حزب بعث، سرودها و بازیهای تونسی، الگوهای موسیقی و گسترش آن در نزد کودکان افغانی، گوشه‌ای از ادبیات کودکان فلسطینی، و بخش پایانی، «برنامه ویژه‌ای برای کودکان عرب» که از طرف شورای همکاری خلیج فارس تهیه شده بود، گوشه‌هایی از این بخش هستند.

سازمانهای غیر دولتی در دورنمای توسعه

R. B. Jain, *NGOs in Development Perspective*, New Delhi: 1996, 92 pages.

دکتر سید اسد الله اطهری

پژوهشگر ارشد مرکز پژوهشهای علمی و

مطالعات استراتژیک خاورمیانه

سازمانهای غیر دولتی در دورنمای

توسعه عنوان کتابی است که آر. بی. جین ویراستاری آن را برعهده داشته است. این کتاب دارای یک پیشگفتار می باشد و در ۴ فصل آمده و در پایان نیز نتیجه گیری به عمل آمده است.

در پیشگفتار کتاب، جین، اظهار

می دارد که در ربع گذشته این قرن مدیریت عمومی در تئوری و عمل تحت نفوذ سازمانهای غیر دولتی به عنوان بخش سوم بوده است. با توجه به مشکلات موجود در جوامع در حال توسعه و نقش سازمانهای غیر دولتی و کمک برای رفع این گونه مشکلات، سمیناری در نوزدهم اکتبر ۱۹۹۳ در مرکز بین المللی هند برگزار شد. این کتاب محصول دیدگاههای اندیشمندان

جمع بندی کتاب نیز به تحول تعلیم و

تربیت و فرهنگ میان کودکان قبل و بعد از استقلال کشورهای مسلمان خاورمیانه و مفهوم ملی گرایی پرداخته است. نویسنده بر این باور است که کودکان و نوجوانان علاقه مند برنامه های تعلیم و تربیت سکولار باشند. در حال حاضر کودکان منطقه تحت فشار عامل سیاسی، نظامی، فرهنگی و اقتصادی در مناطق جنگی وحتى صلح آمیز منطقه می باشند. نظام تعلیم و تربیت کودکان تحول پیدا کرده است. لیکن هنوز خانواده بر اساس مردم محوری است و مشکلات اقتصادی، مشکل عمده آنهاست.

در کل بررسی این کتاب به ویژه با

بهره گیری از تصاویر زیبا و اشعار و ادبیات آن به همراه گفتارهای حقوقی، روان شناختی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی اندیشمندان مورد توجه هر اهل کتابی می باشد. این نوشتار برای مطالعه خوانندگان خارج از منطقه به ویژه غربی ها بسیار جالب خواهد بود، زیرا واقعیتهایی را صرف نظر از آرمانها و شعار مطرح می سازد.